

Kraków, 3.06.2019

Dr hab. Katarzyna Jastrzębska
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Katedra Literatury Rosyjskiej XX i XXI wieku
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja pracy doktorskiej mgra Bartłomieja Kopczackiego nt.: *Nagroda literacka Jasna Polana – ideologia, estetyka, poetyka*, napisanej pod opieką naukową prof. dr hab. Piotra Fasta i przy promotorstwie pomocniczym dr hab. Andrzeja Polaka

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska autorstwa p. mgra Bartłomieja Kopczackiego, poświęcona jest analizie jednej z najbardziej prestiżowych rosyjskich nagród literackich – nagrodzie Jasnej Polany, przyznawanej przez Muzeum Lwa Tołstoja. Podjęte w rozprawie zagadnienia odnośnie do ideologicznego i estetyczno-poetyckiego wymiaru tej nagrody, przedstawiono w kolejnych rozdziałach dysertacji, która, co należy podkreślić, wypełnia istotną lukę w badaniach nad rosyjskim procesem literackim. Jak bowiem słusznie stwierdza p. mgr Kopczacki: „Fenomen nagrody literackiej, jej rola w dziedzinie literatury, nie znalazł się niestety w centrum zainteresowań badaczy” (s. 3). Od razu też Autor wyjaśnia przydatność i zasadność podjętych badań oraz konieczność posłużenia się w nich ustaleniami z zakresu licznych dziedzin wiedzy, do których zalicza: socjologię literatury, szeroko rozumiane badania kulturowe oraz szkoły metodologiczne z dziedziny nauki o literaturze (s. 3). Jednocześnie Autor rozprawy wyjaśnia, że z powodu niewypracowania, jak dotąd, metodologii „odnoszącej się bezpośrednio do badania zjawiska nagrody literackiej” (s. 4), zmuszony jest zastosować podejście intuicyjne (s. 4). Pan mgr Kopczacki, zdając sobie sprawę z metodologicznych ograniczeń proponuje, aby rozważań przez Niego przedstawionych nie traktować w kategoriach kompleksowej analizy nagrody Jasnej Polany, lecz raczej jako próbę jej opisu (s. 4). Deklaruje, że postara się uzasadnić tezę, zgodnie z którą istnieje spójny system wartości, łączący członków jasnopolańskiej

kapituły a odnoszący się nie tylko do literatury, ale także pozaliterackiej oceny rzeczywistości (s. 4).

Celowość podjętych przez siebie badań p. mgr Bartłomiej Kopczacki argumentuje szerszym kontekstem: funkcjonowaniem nagrody Jasnej Polany w przestrzeni zjawisk rosyjskiego życia literackiego, politycznego i finansowego. Wskazuje, że nagroda jest czytelnym odwołaniem do spuścizny literackiej - reprezentującej określony światopogląd - Lwa Tołstoja, a członkowie kapituły nagrody: krytycy literaccy, eseiści, pisarze, należą do środowiska, które w istotny sposób kształtuje zarówno gusta czytelnicze, jak również sposób dyskusowania o rosyjskiej literaturze. Pan Kopczacki wyjaśnia również związki łączące Władimira Tołstoja, praprawnuka autora *Anny Kareniny*, przewodniczącego kapituły nagrody Jasnej Polany z rosyjskimi ośrodkami władzy i łączy ten fakt z podejmowanymi przez jury nagrody decyzjami. Jako istotne dla całościowego zobrazowania sposobu funkcjonowania nagrody i określenia jej rangi, p. mgr Kopczacki wskazuje również na finansowe zaangażowanie firmy Samsung.

Autor dysertacji dookreśla ramy czasowe badanego zjawiska: lata 2006-2016, co argumentuje następująco: „to właśnie wówczas Jasna Polana miała najbardziej 'stabilny' charakter” w kategorii „XXI wiek (s. 4).

Rozdział pierwszy zatytułowany *Nagrody literackie. Rys etymologiczno-historyczny. Rola nagród w kulturze* podzielony został na następujące podrozdziały (szkoda, że brakuje tej informacji w spisie treści, co pozwoliłoby sprawniej poruszać się w przestrzeni dysertacji): *Ekonomia prestiżu; Nagrody literackie w Rosji; Po upadku ZSRR, Nagroda Jasnej Polany, Jury jako autorytet.*

W kolejnych częściach rozdziału pierwszego p. mgr Bartłomiej Kopczacki analizuje między innymi rolę nagrody literackiej w kształtowaniu kanonu literackiego i czytelniczych gustów oraz jej funkcję integrującą środowisko literackie. Dla potwierdzenia stawianych tez, Autor rozprawy przywołuje i komentuje takie pojęcia jak „pole literackie”, „pole rynku wydawniczego”, „konsekracja” (tu: utworu literackiego), „Świat Artystyczny”. Sięga również do etymologii angielskiego słowa *prize*, wyjaśniając: „W języku angielskim nagroda określona jest słowem *prize*, co wiąże się z łacińskim *premium* (nagroda, pieniądze) i pochodzi z sanskryckiego *prati* (przeciw, w zamian). Etymologia słowa w języku angielskim wskazuje - według Jamesa Englisha - na powiązania z retoryką kalkulacji” (s. 8). W rozdziale tym przekonująco prowadzona argumentacja i trafne wnioskowanie opierają się na badaniach z zakresu socjologii

literatury, pracach między innymi: A. Lipskiego, P. Bordieu, M. Rychlewskiego, A. Zawadzkiego, B. Dubina, J.E Englisha. Odnośnie do ustaleń dwu ostatnich badaczy p. mgr Kopczacki stwierdza: „Obaj zgadzają się co do tego, że podstawą nagród literackich od zawsze był osąd podparty określoną ideologią” (s. 9).

Sądzę, że dobrym uzupełnieniem tej części rozdziału byłoby uwzględnienie poglądów Jeana Baudrillarda, które francuski socjolog i filozof przedstawia w publikacji pt. *Spisek sztuki* (J. Baudrillard, *Spisek sztuki. Iluzje i deziluzje estetyczne z dodatkiem wywiadów o „Spisku sztuki”*, przeł. S. Królak, Warszawa 2006). Moja propozycja wynika z faktu, że stosowana przez badacza kategoria „Nowego Ładu Artystycznego” wpisuje się w pole problemów poruszanych przez p. mgra Kopczackiego, mimo że nie dotyczy *stricte* literatury, lecz sztuki sensu *largo*.

Za trafne i właściwe w kontekście poruszanej przez Autora problematyki uważam stwierdzenie, które pada na s. 12: „W latach 90. ubiegłego wieku dokonały się daleko idące zmiany: wobec wycofania się państwa z zarządzania życiem kulturalnym, nastąpił regres klasycznej krytyki literackiej, próbującej dostosować się do gry rynkowej. Jednym z narzędzi, które – przy braku mecenatu – mogło pobudzić zainteresowanie literaturą, okazała się instytucja nagrody literackiej”. Sformułowanie „regres klasycznej krytyki” nasuwa pytanie o to, czy, a jeśli tak, to jaka krytyka ją zastąpiła. Jeśli zgodzić się, że jej miejsce zajęły „krytyka liberalna” oraz „krytyka konserwatywna” (либеральная критика и консервативно ориентированная критика, zob. Ю.А. Говорухина, *Русская литературная критика на рубеже XX XXI веков*, Красноярск 2012.) to być może fakt ten jest istotny dla sposobu funkcjonowania rosyjskich nagród literackich, w tym nagrody Jasnej Polany.

W rozdziale drugim, zatytułowanym *Ideologia nagrody Jasnej Polany* analizie poddane zostały ideologiczno-estetyczne zapatrywania członków jury: Lwa Anninskiego, Pawła Basinskiego, Aleksieja Warłamowa, Walentina Kurbatowa, Jewgienija Wodołazkina, Władysława Otroszenki, Władimira Ilicza Tołstoja. Pan mgr Kopczacki uzasadniając zapowiadany tytułem rozdziału przedmiot badań, odwołuje się do ustaleń i poglądów Borisa Dubina, Dereka Attridge’a, Janusza Sławińskiego, stwierdzając ostatecznie, że: „[...] nagroda literacka jest instytucją [...] każdy osąd w dziedzinie sztuki jest podparty konkretnym systemem wartości czy ideologią [...] obiektywna ocena dzieła sztuki jest niemożliwa – zawsze stoi za nią szerszy kontekst. (s. 19). Dążenie do uzasadnienia tezy zgodnie z którą istnieje zwarty system poglądów,

który łączy członków kapituły nagrody Jasnej Polany jest tu zatem w pełni zasadne i celowe. Mgr Kopczacki dokonuje analizy porównawczej poglądów, wyrażanych przez jurorów nagrody. Materiałem analitycznym stały się tutaj wypowiedzi różnogatunkowe, między innymi eseje i teksty o charakterze publicystycznym, takie między innymi jak: *Какая Россия мне нужна* Lwa Annienskigo, *Этим летом в Иркутске* Pawła Basinskiego, *Русская литература обладает огромным потенциалом воздействия* Aleksieja Warłamowa, *Проповедь исповеди* Walentina Kurbatowa, *Человек в центре литературы* Jewgienija Wodołazkina (warto, jak sądzę, analizę poglądów Wodołazkina poszerzyć o publikację *Дом и остров, или Инструмент языка*, 2016, szczególnie rozdział pt. *Об истории и обществе*), Władysława Otroszenki *Писатель и пространство*.

Pan mgr Kopczacki, w konkluzji przeprowadzonej analizy, której celem było wykazanie wspólnego mianownika ideologicznego i estetycznego, łączącego członków jury nagrody Jasnej Polany, stwierdza między innymi: „[...] wspólnym mianownikiem, ideowym łącznikiem wszystkich jest zjawisko określane terminem prozy wiejskiej” (s. 54).

Takie stwierdzenie uzasadnia zakres tematyczno-problemowy kolejnego rozdziału dysertacji, zatytułowanego: *Ideologia „prozy wiejskiej” w kontekście rosyjskiej tożsamości kulturowej*. Na stronie 62 Autor wyraźnie określa swój stosunek do pojęcia „charakter narodowy” pisząc: „W związku z problemami metodologicznymi oraz sporami na temat istnienia tzw. charakteru narodowego [...] chciałbym się zdystansować od tego pojęcia. Podzielałam pogląd badaczy, którzy zarzucają charakterowi narodowemu jego charakter statyczny, przejawiający się w wierze w istnienie niezmiennych cech danej społeczności. Według mnie lepszym wyborem jest korzystanie z pojęcia tożsamości społeczno-kulturowej” (s. 62), która, jak dalej argumentuje swój wybór Pan mgr Kopczacki: „jest dynamiczna, zakłada rozwój ideowo-kulturowych konceptów w procesie interakcji pomiędzy członkami danej grupy [...]” (s. 63).

Rozważania nad zagadnieniem zasadniczym, którym jest rola nagrody Jasnej Polany w procesie kształtowania nowej rosyjskiej tożsamości, poprzedza wstęp, w którym przywołane zostają istotne w tym kontekście pojęcia i kategorie, takie jak „charakter narodowy”, „tożsamość społeczno-kulturowa”, „nacjosfera” (głównie w oparciu o publikację autorstwa Michaiła Timofiejewa *Нациосфера. Опыт анализа семиосферы наций*, 2005), „swój”, „obcy”, „swojskość”. W podrozdziale zatytułowanym:

Jasna Polana w kontekście „nowego poczwinnictwa p. mgr Kopczacki stawia następującą tezę: „[...] należy uznać instytucję nagrody literackiej za jeden z kanałów nacjonalizacji” (s. 77). Tożsamościotwórcza rola nagrody Jasnej Polany została tutaj wykazana z użyciem kategorii zaproponowanych przez M. Timofiejewa (w publikacji wskazanej wcześniej), do których należą: przestrzeń, czas, język, system wartości, wspólnoty etniczne, religijne i kulturowe, stosunek do innych nacji. Socjologiczny charakter ustaleń p. mgra Kopczackiego, na tym etapie badań, odnosi się do wskazanych kategorii i ich obecności w nagrodzonych przez kapitułę Jasnej Polany utworach (w kategorii „XXI wiek”).

Celem analiz i interpretacji zawartych w kolejnym, czwartym rozdziale zatytułowanym: *Poetyka i estetyka nagrody Jasna Polana* jest określenie, w jakim stopniu utwory nagrodzone w latach 2006-2016 nawiązują w swej poetyce oraz ideologii do nurtu „wiejskiego” w literaturze rosyjskiej (s. 81).

Pierwszą cechą łączącą dwanaście analizowanych utworów jest, zgodnie z twierdzeniem p. mgra Bartłomieja Kopczackiego, konwencja realizmu oraz „pogranicza realizmu i realizmu magicznego” (s. 83), w której są utrzymane. Tu rodzi się moja wątpliwość, czy przywołanie realizmu magicznego w kontekście utworów Jewgienija Wodołazkina, Jewgienija Kasimowa, Guzel Jachiny, Wasilija Gołowanowa i Aleksandra Grigorienki nie jest działaniem zbyt pochopnym w świetle nieprzeprowadzenia szczegółowych analiz filologicznych, podpartych solidnym zapleczem teoretycznym?

W dalszej części rozdziału, utwory nagrodzone poddano analizie z uwzględnieniem motywów wyróżnionych przez Katherine Parthe jako „charakterystycznych dla prozy wiejskiej” (s. 85), do których należą: wieś, przyroda, dom, „mała ojczyzna”, czas, język (s. 85).

Lektura czwartego rozdziału dysertacji budzi pewien niedosyt za sprawą zawartych tu ustaleń na poziomie jedynie rudymenarnym. Jestem przekonana, że gdyby Autor nie ograniczył własnego zaplecza metodologicznego do twierdzeń amerykańskiej badaczki Katherine Parthe, efekt przeprowadzonych analiz i płynących z nich wniosków byłby bardziej satysfakcjonujący. Biorę jednak pod uwagę, że materiał, który miałby zostać poddany opisowi, analizie i interpretacji jest bardzo obszerny – obejmuje dwanaście utworów – i zastosowana przez p. Bartłomieja Kopczackiego „metodologiczna redukcja” była w ten sposób działaniem poniekąd wymuszonym.

Z recenzenckiego obowiązku wskazuję na małą dbałość o stronę redakcyjną dysertacji. Odnoszę wrażenie, że jakieś powody (być może pośpiech?) spowodowały, że w licznych fragmentach lektura pracy jest utrudniona z powodu dużej liczby tzw. literówek i zbędnych powtórzeń (słów, fragmentów zdania itp.).

Zakończenie rozprawy jest uporządkowanym, klarownym wyłożeniem wniosków płynących z przeprowadzonej analizy „tworu” (s. 189) ideologiczno-estetycznego, jakim w opinii p. mgr Kopczackiego jest nagroda Jasnej Polany. Autor podkreśla: „Refleksja na temat Jasnej Polany ma w znacznej mierze charakter spekulatywny. Badając wyróżnione teksty oraz zapatrywania ideowe kapituły nagrody nie sposób ulec wrażeniu, że Muzeum Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie niemal jawnie uczestniczy w polityce Kremla” (s. 190). Zauważam w tym sformułowaniu świadomość Autora, iż wyrażony pogląd brzmi bardzo radykalnie (stąd, jak sądzę, sformułowania „łagodzące”, takie jak: „ulec wrażeniu”; „niemal jawnie”). W moim, subiektywnym odbiorze pisarstwa oraz prezentowanej postawy Jewgienija Wodołazkina nie odnajduję uzasadnienia dla włączania autora *Laura* do kręgu twórców rosyjskich, zainteresowanych uczestniczeniem w polityce Kremla.

Konkludując: rozprawa doktorska p. mgra Bartłomieja Kopczackiego jest ważnym głosem w dyskusji na temat zjawisk współczesnego życia literackiego w Rosji. Wypełnia istotną lukę w badaniach nad określonym aspektem funkcjonowania rosyjskiego „pola literackiego”, gdyż w sposób kompleksowy traktuje o jednej z najbardziej prestiżowych nagród, do jakich bez wątpienia należy nagroda Jasnej Polany. Uważam, że skomprimowanie przedstawionych w rozprawie rozważań do objętości kilku artykułów i ich publikacja, znajdzie uznanie zarówno w oczach polskich rusycystów literaturoznawców, jak również studentów filologii rosyjskiej.

O dążeniu p. mgra Kopczackiego do rzetelnej i wielostronnej analizy badanego zjawiska świadczy bogata bibliografia, która obejmuje zarówno utwory literackie, jak również prace teoretyczne głównie badaczy rosyjskich i polskich. Dysertacja uzupełniona została streszczeniami: w języku angielskim i w języku polskim.

Rozprawa doktorska p. mgra Bartłomieja Kopczackiego, zatytułowana *Nagroda literacka Jasna Polana – ideologia, estetyka, poetyka*, napisana pod opieką naukową p. profesora Piotra Fasta i przy promotorstwie pomocniczym dr hab. Andrzeja Polaka

stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego wskazanego w tytule rozprawy, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną p. mgra Bartłomieja Kopczackiego w dyscyplinie naukowej: literaturoznawstwo oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Przedstawiona do recenzji dysertacja spełnia zatem wymogi stawiane pracy doktorskiej i wnioskuje o dopuszczenie mgra Bartłomieja Kopczackiego do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Krzysztof Warkocz
3.06.2019